

RUTA CULTURAL NOVELDA

NOVELDA

MODERNISTA E INDUSTRIAL

El passat 28 de gener, els condòminos vam realitzar una excursió a la veïna ciutat de Novelda. Vam tindre ocasió de visitar les ruïnes i excavacions del seu castell àrab, situat en un xicotet turó de 360 metres d'altura i a uns tres quilòmetres de la ubicació actual de la població, en direcció nord-oest. Des d'este turó es domina visualment la vall del mig Vinalopó i forma part de la xarxa de castells i torres que, durant l'edat mitjana, van constituir un important sistema de control i defensa del territori andalusí enfront dels regnes cristians de Castella i Aragó.

Es tracta d'una fortalesa d'origen almohade construïda a la fi del segle XII. La seua planta és poligonal amb huit cubs quadrangulars en sortint dels quals actualment només queden quatre, dos d'ells emmascarats, amb una torre quadrada en el seu interior, desmochada, tot això de fàbrica de tàpia, sobre base de maçoneria.

Després de la conquesta cristiana del Castell per l'Infant Don Alfons de Castella, terres i fortalesa van passar a la Corona Castellana. Amb la firma del Pacte d'Elx en 1305, el Castell i les seues dependències passen a la Corona Aragonesa, formant part, estes terres, del Regne de València. És llavors quan la fortalesa és donada a Donya Blanca d'Anjou, esposa de Jaume II, qui ordena la reconstrucció dels seus deteriorats murs, realitzant-se durant el segle XIV, una sèrie de reformes en el recinte fortificat i, construït en el seu flanc nord-oest, una magnífica torre triangular. La torre triangular de 15 m. de costat per 17 m. d'altura no té similars conegudes. S'accedix a ella per una porta de mig punt. Té dos plantes i la seua il·luminació interior es realitza a través de diverses espitlleres. A més de la seua singularitat, la torre té els seus secrets o enigmes perquè

en cadascuna de les boques o lluernes, així com en totes les pedres que formen els arcs de les espielleres, trobem llaurat el número pi.

Hui dia el castell és un símbol de la ciutat de Novelda, declarat bé d'interés cultural (BIC) en 1931, atorgant-li així el reconeixement historicoartístic que mereix.

Per descomptat, també visitem l'annex Santuari dedicat a Santa Maria Magdalena. Edifici religiós d'estil autènticament modernista, dissenyat per Sr. José Sala i Sala, veí de Novelda, amb una clara influència del modernisme català, possiblement derivat dels anys que va viure Sr. José Sala a Catalunya durant la seua època d'estudiant.

La construcció del temple es va iniciar en 1918, època en la qual Novelda lucia prospera gràcies a l'empenyiment de la burgesia, però a conseqüència de la guerra civil els problemes econòmics es van succeir, la qual cosa es va traduir en múltiples aturades. Moltes famílies de Novelda van aportar capital per a acabar-la, aconseguint-se la seua conclusió en 1946. Per això, entre altres motius, és pel que se li té tant afecte a la ciutat i se'l considera com una cosa pròpia en tota la província d'Alacant. La manca de fons econòmics va fer que

es concloguera d'un mode més modest al qual estava planificat, així i tot, el resultat és impressionant.

Tant la seua original planta en gerra d'ungüent (en honor a la gerra que use la Santa per a ungir els peus de Jesús), com el que tots els seus materials

procedisquen de la zona, així com el disseny del seu exterior amb motius ornamentals característics del modernisme (on harmoniosament s'entremesclen recursos decoratius com a ceràmiques, rajoles i taulells policromats), el convertixen en un monument únic i extraordinari,

enclavat dins de la ruta modernista europea.

Des de finals del segle XX, en el seu interior, s'està construint el primer i únic òrgan de marbre del món. Esta construït íntegrament amb marbres com són les varietats roig Alacant o el crema ivori. Una vegada conclòs, tindrà onze metres d'alt per sis d'ample, comptara amb 7000 peces de les quals 704 seran flautes de marbre i comptabilitzara un pes total de 40.000

Kg. L'òrgan és obra de l'artista Iván Larrea.

Després de la visita al castell i Santuari, fent un recés en el magnífic dia, prenem un café en el bar situat al costat dels monuments per a, després, baixar al poble. Aparquem en la mateixa entrada de Novel·la, en una bonica plaça anomenada de la Magdalena (en una de les cases que donen a la plaça va nàixer el pare d'un dels condòminos que van assistir a l'excursió). Baixem per l'interessant carrer major del poble fins a arribar a la

plaça de l'ajuntament on també es troba la Parròquia de Sant Pere (digna d'una altra excursió en el futur). Durant el recorregut del carrer Major, el nostre guia (Kiko, fantàstic professional) ens va anar mostrant múltiples façanes d'edificis d'estil modernista i explicant els seus detalls i característiques. A escassos metres de la Plaça de l'Ajuntament es troba la que és, sens dubte, juntament amb el Santuari de Santa Maria Magdalena, la corona del modernisme de la província d'Alacant i possiblement de la Comunitat Valenciana: la casa de la "Pichocho".

He de dir, per a ser agraït, que la casa de la "Pichocho" està tancada al públic els diumenges, però després de diverses gestions amb la seua directora (a la qual des d'ací donem les gràcies), realitzades a través del nostre guia, van ser tan amables d'obrir-la en exclusiva per a nosaltres.

La Casa Museu Modernista coneguda popularment com la casa de la "Pichocho", és un monument emblemàtic de la ciutat de Novel·la. La seua història i valor arquitectònic s'entrellacen per a oferir un testimoni únic de l'esplendor del modernisme a principis del segle XX en esta ciutat.

Per a entendre i situar de mode témporo-espacial tan magnífica construcció, hem de remuntar-nos a la posada en marxa, en 1858, de la línia fèrria que unix l'altiplà amb Alacant passant per la vall del mig

Vinalopó. Esta infraestructura va ser d'una importància cabdal per a l'impuls econòmic i social de la zona en aquella època. Els habitants de la vila de Novelda van passar de viure del cultiu de la vinya a desenvolupar altres activitats econòmiques més prometedores, entre elles, la comercialització d'espècies, sobretot del safrà i la industrialització del marbre.

A Novelda no es cultiva safrà, però els emprenedors locals, gràcies al pas del tren, el van poder importar de la taca, manufacturar-lo i comercialitzar-lo fora de la ciutat.

L'arribada del ferrocarril també facilite el desenvolupament de la indústria del marbre en poder donar-li eixida cap al centre del país i al port d'Alacant, des d'on partiria cap als llocs més recòndits.

Este desenvolupament industrial i comercial, facilita l'aparició, a Novelda, d'una burgesia potent que necessita, per a continuar desenvolupant la seua indústria, realitzar viatges comercials. D'esta manera coneix món, altres cultures, altres formes

de l'art i filosofies arquitectòniques. Tot això, es tradueix en un important enriquiment cultural.

La fusió de poder econòmic i cultura desemboca en la construcció de nombrosos habitatges d'estil modernista que va ser l'estil que va florir en tota Europa des de la dècada de 1880 fins a vespres de la Primera Guerra Mundial. El modernisme tenia per intenció unificar les belles arts i les arts aplicades per a crear un Gesamtkunstwerk («obra d'art total»).

“Este nuevo estilo, lo moderno, tendrá que expresar con claridad, en todas nuestras obras, un cambio significativo en la sensibilidad hacia el arte, la casi completa decadencia del romanticismo (y el surgimiento de la razón que acompaña a nuestros actos) y estar acompañado de la más perfecta satisfacción de las necesidades, para representar a nuestro tiempo y a nosotros mismos. ,..) No puede ser bello aquello que no es práctico”.

Otto Koloman Wagner, 1896

“Pichocho”, actualment “Casa museu modernista” regentada per la Fundació Mediterrani.

La casa Museu Modernista (casa de la Pichocho) és un palauet amb façana a tres carrers i entrada principal pel carrer major. Adossat a ell, en les zones interiors i, per tant, menys airejades i il·luminades, estan les cases del personal domèstic.

L'arquitecte va ser el murcià Pedro Cerdán. L'obra es va realitzar entre els anys 1900 i 1903. Les dates d'inici i final de la construcció van quedar gravades en les pilastres que flanquegen la façana principal. Encara que la construcció ja estava conclosa, l'arquitecte continue treballant en este projecte du-

rant dos anys més (1905) dirigint el disseny dels elements decoratius.

El valor arquitectònic de la casa de la Pichocho radica en la seua perfecta integració dels principis del modernisme amb la tradició local. L'edifici presenta una estructura sòlida i simètrica, típica de l'arquitectura burgesa de l'època, però està enriquida amb una profusió de detalls ornamentals propis del modernisme. Els taulells ceràmics, el ferro forjat, les vidrieres i els relleus decoratius es combinen harmònicament per a crear una atmosfera única d'elegància i sofisticació.

L'exterior és tancat i eclèctic, no deixant albirar la bellesa dels seus interiors. El ferro forjat és un element destacat de la façana. Baranes, balcones, reixes i marquesines mostren una exquisida elaboració artesanal, amb dissenys sinuosos i delicats que contrasten amb la solidesa de l'estructura de pedra.

El palauet consta de tres plantes. La planta baixa esta destinada a les estances de la propietària, Antonia Navarro Mira "la Pichocho". En esta planta trobem la sala d'espera, els despatxos, la seua habitació i bany. En la planta baixa també trobem les zones comunes de la família com són el menjador, la capella i un pati, de gran bellesa, envoltat de columnes de marbre blanc. La primera planta l'ocupa una

de les filles de la “Pichoca”.

Consta d’una sala de festes i els dormitoris- La tercera planta està destinada a la descendència amb saló de joc i habitacions.

Tot l’habitatge s’organitza al voltant de la magnífica escala que ocupa una posició central convertint-se en el “cor” de la casa.

Les vidrieres, per part seua, afegien un toc de color i lluminositat, filtrant la llum solar i creant efectes caleidoscòpicos a l’interior de la casa.

L’interior es revist amb motius inspirats en la naturalesa mitjançant representacions directes o formes sinuoses que ens la recorden. Quasi tots els elements de l’interior són executats per artesans, cap solo d’ells és de producció industrial i, estos pocs, són d’una

qualitat excel·lent. Dins d'esta exuberància, la dona es torna omnipresent en les seues alegories.

Arribats a este punt, és inevitable enllaçar amb la gran protagonista d'esta història, que no és una altra que la matriarca de la casa: Dª Antonia Navarro Mira (la Pichocho), tant en les seues facetes de dona i mare com d'empresària; només d'eixe mode, podem comprendre i ponderar en la seua plenitud el valor del que estem intentant descriure.

Si analitzem la vida de "la Pichocho" prompte ens adonarem que en ella es donen algunes constants que condicionen profundament la seua biografia, entre elles podem trobar:

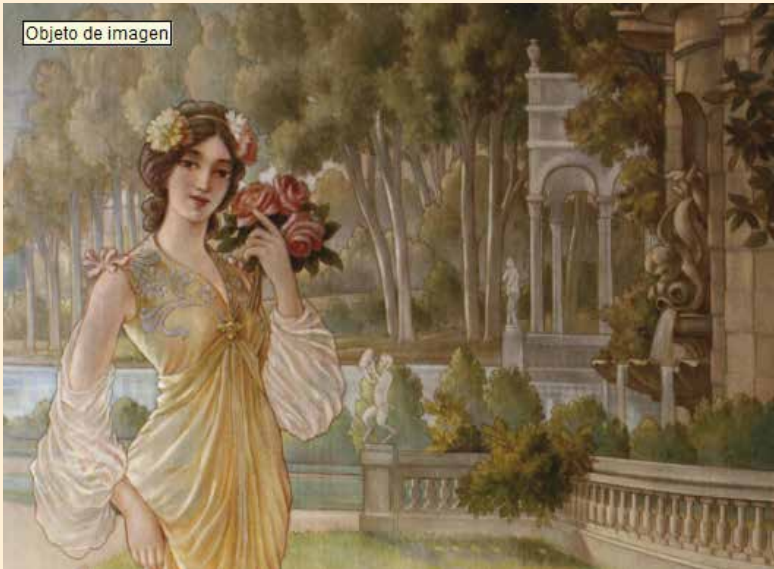
- La malaltia i la mort dels seus éssers més estimats (una constant en la seua vida):

Luís Navarro Navarro, pare de la "Pichocho", va ser un bon negociant, va figurar fins i tot com a regidor electe en 1888 i alcalde en 1895. Es va casar amb Antonia Mira Segura, amb la qual va tindre dos fills: Luís (germà de

la Pichocho), que va morir molt jove, i Antonia (la Pichocho), nascuda en 1846. Antonia i el seu pare van liderar una de les famílies més riques i poderoses de la província d'Alacant que res havien d'envejar a la burgesia Valenciana. A la mort del seu pare, Antonia va heretar una gran fortuna i va portar els negocis familiars. Va estar casada amb Luís Navarro Abad i va quedar viuda huit anys després amb tres fills: Car-

men, Antonio i Luisa; el seu únic fill (Antonio) va morir de tuberculosi als 12 anys.

De la seua filla Luisa va tindre tres netes, les tres amb microcefàlia, de fet, uns mesos abans de morir ella mateixa, realitze testament repartint per igual l'herència entre les seues dos filles i deixant constituït un Consell de Família perquè cuidaren de les

seues netes, Pilar, Milagros i Natividad, i d'eixe mode, garantir el seu benestar futur.

- Matriarca en un món d'homes.

La seua condició de filla única i viuda jove (envidue als 28 anys), la fan hereua de la gran fortuna familiar i de la fortuna del seu marit, a més de responsable d'una família en la qual tots els seus membres eren dones. Estes circumstàncies les va saber assumir i portar avant amb evident èxit en una societat en la qual els cercles de poder estaven reservats als homes. Antonia navarrés va ser una dona valenta que va saber compaginar la seua vida familiar i la seua faceta de mare amb la seua vida empresarial.

- Extraordinària empresària.

No sols va ser capaç de mantindre l'herència rebuda. A més d'això, la gestione hàbilment, va demostrar un gran olfacte per als negocis i va aconseguir incrementar-la substancialment.

El seu èxit empresarial, partint de l'herència rebuda, es va fonamentar en dos pilars. El primer va ser que va saber aprofitar les oportunitats que li van facilitar les desamortitzacions eclesiàstiques i comunals, així com de la urgent necessitat de venda de les propietats d'una noblesa que ja no ténia els privilegis d'antany. El segon gran pilar del seu èxit empresarial va ser que va saber crear els llaços i contactes adequats en el món polític, social i financer.

Entre les seues moltes propietats podem enumerar la hisenda el Fondonet al Fondó de les Neus, la hisenda La Romana a La Romana, la hisenda La Horna a Aspe, les hisendes Casa del Pi, La Concepció i la Casa del Capella a Elda, així com les hisendes de La Torre i La Vallonga (amb el Poblet de

Borgunyo) a Alacant i una gran extensió en Montealegre (Albacete); a més, era propietària de múltiples immobles, entre els quals destaquen diferents pisos i edificis a l'entorn del carrer Sant Ferran i l'antic Passeig dels Màrtirs (hui Esplanada), a prop o enfront del port d'Alacant. Va participar en promocions immobiliàries a la Romana, va aportar fons a la parròquia de La Romana i per a la construcció del santuari de Santa Maria Magdalena a Novelda. Va ser una de les majors accionistes del Banc d'Espanya, també va ser accionista del Banc de Cartagena i de l'Hispania Colonial, així com posseïdora d'accions i títols de deute de diverses entitats.

Però sens dubte, les seues dos possessions més preuades, les construccions en les quals deixe plasmat el seu gust més refinat, la seua empremta més íntima, són les dos cases que construisc per a les seues dos filles al carrer Major de Novelda, números 24 i 4. Estes són les actuals Casa Museu Modernista, en la qual vivien ella i la seua filla Luisa (ja descrita en este text) i, l'edifici que ocupa l'actual Centre Cultural Gómez Tortosa, en el qual vivia la seua filla Carmen.

L'últim estatge de Dª Antonia Navarro i Mira es troba en el cementeri de Novelda, al carrer Sant Eulogio, en el panteó familiar datat en 1884. El panteó és d'estil neoclàssic, encara que posteriormente se li va afegir un toc modernista amb el reixat principal. El panteó es compon d'una cripta principal amb laterals. La capella privada del panteó esta decorada amb cortinatges, llums, catifes, cristalls vidriats i gelosies molt elaborades.

Fdo: Antonio Penalva i Lozano

Comadrin - Antropóleg

Excmo. Ayuntamiento de Novelda

Excelentísim Alcalde de Novelda

Agradezco a la Hoguera la Condomina la oportunidad que nos brinda de dar a conocer,

a través de su llibret 2024, nuestro rico patrimonio histórico-artístico, gracias a la visita

que realizaron a Novelda el 28 de enero de 2024 y de la que dan ampliamente cuenta en su artículo.

No podíamos tener mejor escaparate, de nuestro legado medieval y modernista, que a través de las páginas de su llibret porque, durante la celebración de las Fiestas de San Juan, Alicante se convierte en el lugar de encuentro de muchos visitantes, tanto nacionales como extranjeros.

Desde estas breves líneas, quisiera felicitar a todas las personas que integran la Hoguera la Condomina porque, siguiendo la estela de los hombres y las mujeres que les precedieron, están haciendo posible, con su trabajo e ilusión, la pervivencia de unas fiestas, casi centenarias que, hoy por hoy, se han convertido en uno de los mayores atractivos patrimoniales de la millor terreta del món.

Fran Martínez i Alted

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFÍA, IMATGES i FONTS CONSULTADES

Archivo Municipal de Alicante

Biblioteca Virtual de la Prensa Histórica

“Fantasías y Recuerdos”, Rafael Altamira, 1910

<https://alicantepedia.com/tradiciones/nanos-i-gegants-fiestas-de-verano-agosto>

<https://freewalkingtoursalicante.com/origen-de-les-fogueres-de-sant-joan-1928/>

Joan Borja <https://alicantepiazza.es/sant-joan>

“BOE” núm.19, de 22 de enero de 2015, páginas 4847 a 4857

Diario “El español”

Periódico “Hoja del lunes” de Alicante

Diario “Información” – Assumpció Brotons 06/03/2002

Periódico “El Graduador”

Periódico “Eco de Alicante”

Diario “La Unión Democrática”

Diario “El Constitucional”

Diario “El Alicantino”

Diario “La Correspondencia de Alicante”

Fernández, Tomás y Tamaro, Elena. «Biografía de Óscar Esplá». En Biografías y Vidas. La enciclopedia biográfica en línea [Internet]. Barcelona, España, 2004

Historia de la música festera I, los orígenes de la fiesta y su música. <https://www.musicamorosycristianos.com/historia-de-la-musica-para-la-fiesta-de-moros-y-cristianos/>

Ayuntamiento de Alicante. HOGUERAS: 89 AÑOS DE FIESTA, CULTURA Y TRADICIONES – 1928. 12-12-2017. <https://www.alicante.es/es/documentos/hogueras-89-anos-fiesta-cultura-y-tradiciones-1928>

Archivo municipal, Ayuntamiento de Alicante. Premios “Para y Fonda” 1928.

El origen incierto de la música festera. <https://acordesfesteros.es/articulos/el->

origen-incierto-de-la-musica-festera/

Ayuntamiento de Alicante. BANDA SINFÓNICA MUNICIPAL. 24-01-2024. <https://www.alicante.es/es/contenidos/banda-sinfonica-municipal>

Periódico Información Digital. Rubén Urbán Segura. 16 de junio de 2023. <https://www.informacion.es/hogueras/2023/06/16/alicante-musica-hogueras-charanga-0-88801770.html>

Periódico digital “El Español”. Miquel Hernandis. 19 de junio de 2021 https://www.elespanol.com/alicante/cultura/20210619/hogueras-alicante-canciones-populares-fusiono-luis-torregrosa/589942225_o.html

ROMERO, VÍCTOR M. (2019): “Conoce la historia de las Hogueras de San Juan desde 1939”. <https://www.informacion.es/hogueras/2019/06/12/conoce-historia-hogueras-san-juan-8732789.html>

Bibliografía del artículo sobre la excusión a Novelda:

Arango Escursa, R.; Navarro Berasaluce. M.M. (eds.), *Modernismo en Novelda. El legado de un esplendor comercial*, Alicante: Servicios de Publicaciones de la Universidad de Alicante., 2017, ISBN 978-84-9717-676-7

Pellín Paya, J.L, Antonia Navarro Mira. *Pionera de la modernidad*. Centre d’Estudis Locals del Vinalopó. Edicions Locals - Augusto Beltrá Editor, 2021, ISBN 978-8412227451

Nicolás Gómez, D. *La casa modernista como espacio domestico para los sueños. Un caso singular en el levante iberico*. Espais interiors. Casa i art des del segle XVIII al XXI / coord. por Teresa-M. Sala; Rosa Creixell (ed. lit.), 2007, ISBN 978-84-475-3193-6, págs. 156-166

Ángel Luis Marcos Pavón, 7 de marzo de 2018, *MUJERES VALIENTES: LA “PITXOXA” DE NOVELDA*. <https://www.aapetalicante.com/mujeres-valientes-la-pitxoxa-novelda/>

Wikipedia. El castillo de la Mola. 23 de diciembre de 2013. https://es.wikipedia.org/wiki/Castillo_de_la_Mola

Ayuntamiento de Novelda. <https://www.novelda.es/equipo/castillo-de-la-mola>
<https://mapio.net/pic/p-43628577/>

Alejandro Menacho, abril 2010. El curioso encanto de la ‘pequeña Sagrada Familia’ <https://espanafascinante.com/lugares/pequena-sagrada-familia/>

La Bodega Alicantina, Revista digital sobre los vinos de Alicante. 3 de diciembre de 2013. El secreto de Novelda en una escalera <https://labodegaallicantina.wordpress.com/2013/12/03/el-secreto-de-novelda-en-una-escalera/>

Periódico digital “El Español”. Andrea Reinoso. 13 de julio de 2021. ¿Cuál es la ciudad de Alicante con más edificios de estilo modernista? https://www.elespanol.com/alicante/cultura/20210713/ciudad-alicante-edificios-estilo-modernista/595941346_o.html

Teresa Compañy Martínez. 28 de septiembre 2023. Novelda, el secreto me-

por guardado del modernismo alicantino. <https://www.todoalicante.es/alicante-provincia/novelda-secreto-mejor-guardado-modernismo-alicantino-20230913072127-nt.html>

BlogUA. Rubén Mira. 15 de diciembre de 2013. El misterio de la torre imposible <https://blogs.ua.es/novelda1/2013/12/15/el-misterio-de-la-torre-imposible/>

Minube. Santuario de Santa María Magdalena. <https://www.minube.com/rincon/santuario-de-santa-maria-magdalena-a65703>

Historia de Alicante editado por el Ayuntamiento de Alicante, Patronato para la Conmemoración del Quinto Centenario de la Ciudad de Alicante y Diario Información.

De Jose María Py a Jose Manuel Lledó. Autor. Francisco Aldeguer Jover

www.hojadellunes.com. Artículo “ Con el tren botijo llegaron les Fogueres” Autor: Benjamín Llorens.

www.hojadellunes.com. Artículo “ Las primeras Hogueras” Autor: Benjamín Llorens.

www.districtofallas.com. Artículo “ El origen de las Hogueras de Alicante”. No especifica autor.

www.alicantepedia.com. Artículo “ Solsticios: Orígenes de la fiesta del fuego” . Autor: Armando Parodi Arroniz.

www.districtofallas.com. Artículo “ Hogueras de San Juan”. Autor: David Rubio

www.el-español.com. Artículo “ La historia de las Hogueras de San Juan: 94 años desde que la fiesta era perseguida por las autoridades”. Obelisco Digital SL

Blog hoja del lunes.com [la-mujer-y-la-cultura-en-el-Alicante-de-la-restauración](http://www.hoja-del-lunes.com/la-mujer-y-la-cultura-en-el-Alicante-de-la-restauración)

Biblioteca virtual Miguel de Cervantes

Francisco Figueras Pacheco “La imprenta en Alicante en el siglo XVIII” Comisión provincial de monumentos Alicante 1957

Isidro Albert Berenguer “La imprenta en la provincia de Alicante 1602 a 1925 “

Altamira i Crevea, Rafael “Escritos sobre Alicante y sus fiestas” Ayuntamiento de Alicante. Publicaciones de la Universidad de Alicante 2022

Rico i Garcia, Manuel y Montero i Pérez Adalmiro “Ensayo Biografico Bibliografico de escritores de Alicante y su provincia, con una carta prólogo de Don Roque Chabas, cronista de esta provincia. Alicante 1888. Instituto Juan Gilbert y Excelentísima Diputación Provincial de Alicante, 1986

Rico i Garcia, Manuel “Bosquejo histórico de la imprenta en Alicante en el siglo XIX” Suc. Such Serra y Cia. Ed. 1961

www.cervantesvirtual.com/la-literatura-en-Alicante-de-la-restauración-al-98

<https://alicantepedia.com/biografias>